

Farkas Ferenc

NYOMDANEVEK A JÁSZSÁGBAN 1867-1949

Immár hatvan éve, hogy államosították a nyolcvankét éven át működő jászsági nyomdákat. Több mint nyolc évtizeden át öt jászsági településen működött egy vagy több nyomda manapság is igazolható termékeik bizonyosságaként.

Minden nyomda helynév is volt egyszersmind. Hoffmann István alapvető munkájában a következő csoportosítást ajánlja: „7.4 gazdasági építmények nevei: *gyáarak, üzemek, malmok, bányaeépületek, illetőleg állattelepek, istállók, magányos hodályok, pajták, géptelepek stb. megnevezései...*” (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993. 37. p.) Ennek értelmében akár a Raffay-nyomda, akár Raffay Ferenc könyvnyomdája, akár az *Adria-nyomda*, akár a *Kossuth-nyomda* helynévnek számított és számít ma is. Lévén szinte valamennyi könnyen megközelíthető helyen, tájékozdási pontul is szolgált az akkor élő emberek számára, hiszen a nyomtatványok előállítás mellett gyakran szolgált közérdekű információk továbbítására is. Az újságok, hetilapok kiadása és előállítása következtében számos személyiséggel tartottak fenn szoros kapcsolatot, hiszen számos értelmiségi, olykor iparos is megszólalt a lapok hasábjain, és ennek következtében kapcsolatban volt a műhellyel vagy műintézettel.

A tulajdonos neve

Leggyakrabban a tulajdonos neve, a vezetékneve mindig, olykor utónevével együtt szolgált névalkotó tényezőül. Az első jászberényi nyomdász neve *Bittermann Ede* volt. A vezetéknev német, de az utónév sem gyakori a városban azóta sem. Ritkán előfordul, de gyakorisága alig mérhető. A Bittermann mellett számos, ugyancsak német vezetéknev bukkant fel a berényi nyomdászok körében. *Brüneuer Adolf* ugyancsak német vezetéknevű, és az Adolf név sem számít közkeletűnek a településen. Érdekes, hogy három nyomdász is (*Balázs, Ernst, Vértes*) is viselte ezt az utónevet. További németnek tekinthető vezetéknevek is valószínűsíthők, hogy egyéb településekről származó személyek választották és gyakorolták ezt a mesterséget szép sikerrel: *Wertheimer, Háy, Grün*. De felbukkant két, lengyelnek tűnő nyomdász is: *Kaczvinszky, Kubicza*. Ez utóbbiak utóneve már közkeletűbb, mint a vezetéknevük.

Akad viszont egy igazán német utónév is: *Herman*. Ez a név egy esetben német vezetéknevvel párosul, de magyar vezetéknevhez is kapcsolódik. Akad egy szláv vezetéknevvel bíró nyomdász és kereskedő is: *Novotha*.

Jászberényben tehát több olyan személy foglalkozott nyomdászattal, akinek az

elődei éppen ennek az iparágnak a művelése céljából telepedtek meg Jászberényben. Többük neve szerepel a holokauszt áldozatainak az emléktábláján. Magyarosította a nevét *Vértes* Adolf és a Jászapátin tevékenykedő *Teleki* Sándor is.

A kisebb településeken is felbukkan egy-egy olyan nyomdász, akinek a neve eltér az itt élők névarculatától. Ilyen például *Gallovich* Dezső Jászapátin. Az ő vezetékneve szláv eredetre utal. Jászapátin tevékenykedett rövid ideig egy *Höflinger* nevű nyomdász is, akinek a neve bizonyosan német eredetű.

A többi nyomdász vezeték- és utóneve belesimul a nagyobb számú népesség névhasználatába. A *Vendel* utónév ma is viszonylag gyakori Jászberényben, egyéb jászsági településen viszont alig fordul elő.

Akad persze egy-egy vezetéknev, amely kissé szokatlanak tűnik: *Nigrinyi*, *Imrik*. Az előbbi Jászárokszálláson bukkant fel, az utóbbi pedig több nyomda tulajdonosaként is ismeretes. A Nigrinyi népes iparoscsalád volt Gyöngyösön, de a Békés megyei nyomdák némelyikében is felbukkant ez a név. Az *Imrik* az Imre szó kicsinyítő képzős alakja, tehát magyar fejleménynek tekinthető.

A tulajdonos neve + műintézet

Ez a leggyakoribb névalkotási mód a jászsági nyomdák esetében. Változatok akkor születtek, ha a nyomda népszerűsíteni akarta magát. Ilyen esetben felbukkant a *műintézet* és egyéb névelem is. Találkoztunk a *könyvnyomda és könyvkiadó vállalat* fordulattal is.

Olykor az is megesik persze, hogy csak a tulajdonos neve szerepel a nyomdajelzetben: *ö.zv. Vértes Adolfné, Jászberény*. Még arra is találni példát, hogy csak a vezetéknev szerepel a nyomdajelzetben: *Vértes, Jászberény*. Akkor válik igazán fontossá a teljes megnevezés, amikor a nyomda bemutatását is szolgáló hirdetményt tesz közzé a tulajdonos. *Vértes* Adolf teljes cégjelzete a következő volt 1914-ben:

VÉRTES ADOLF
könyvnyomdája
könyv és papír kereskedése
JÁSZBERÉNY

Ez egyben azt is megjelentette, hogy csupán a nyomda magában általában nem bizonyult elégnek arra, hogy a család boldoguljon, hanem kereskedelmi egységet is kellett mellette működtetni.

Több eset alapján megállapítható, hogy a közigazgatási nyomtatványokon általában teljes megnevezés, teljes cégnev található, olvasható: *Vértes Adolf Könyvnyomdája, Jászberény, 1907*. Esküvői meghívón nem ez a teljes megnevezés olvasható: *Vértes-nyomda Jászberény*.

A változatok viszonylag nagy száma minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy egy-egy nyomda évek múltán szinte azonosul a tulajdonos vezetéknevével. Ennek következtében maga a vezetéknev is elég ahhoz, hogy a tulajdonos neve felidézze a tulajdonát is. A birtokos tehát megjeleníti a birtokot is. Egyéb esetekben viszont a szerkesztett alak hordozza ugyanazt a jelentést, tölti be ugyanazt a funkciót, mint a teljes vagy a teljesebb megjelölés, megnevezés. Ezt nevezi a szakirodalom ellipszisnek, azaz a név egyik eleme átveszi és megtettesíti az eredetileg teljes név névtani tartalmát, információértékét. Úgy tűnik, a vizsgált példából, hogy ehhez természetesen hosszabb, ha nem hosszú idő kell, hiszen a kevesebb is elég, esetleg a kevesebb több kialakulásához a névhasználó közösség szemléletváltásához is szükség van.

Nyomdák társulása

Sajátos névalakulat születik abban az esetben, ha két tulajdonos társul egymással, és ezt követően, mint önálló jogi személy, mint vállalkozó jelenik meg ügyfelei előtt. Ebben az esetben új névalak születik: *Kovács és Baranyi Könyvnyomdája, Kovács és Baranyi Könyvnyomdai Műintézete*. Természetesen ez a teljes név, amely minden funkciót megtettesít, sőt a második új rangot, teljesítményszintet sejtet. Nem sokkal később azonban ebben az esetben is bekövetkezik a rövidülés a név praktikuma, könnyebb használhatósága érdekében: *Kovács-Baranyi, Jászberény*. Ez annál is inkább meglepő, mivel ez a nyomdai jelzet gyászjelentésen olvasható. Ez talán azt is tükrözi, hogy a névhasználat még a várható illendőséget is felülírhatja. Ez akkor is igaz, ha a nyomtatvány műfaja kisebb felület felhasználását teszi lehetővé.

Hasonló változás figyelhető meg egy másik társulás cégjelzetével kapcsolatban is: *Demeter és Szikra könyvnyomdája Jászberény*. E teljesnek tűnő névalak hamarosan rövidebb formát öltött: *Demeter és Szikra Jászberény*. De ugyanez figyelhető meg természetesen a *Demeter István könyvnyomdája Jászberény* névalakból is: *Demeter István Jászberény*, majd felbukkan a *Demeter-nyomda* alakulat is, amint azt a korábbi példán is tapasztalhattuk. (Felvethető természetesen, hogy a településnév miatt lesz mindig a jelzet része. Valószínűleg azért is, mert egy-egy nyomda olykor más településre tette át működési színhelyét.

Balázs Ferenc és utóda névváltoztatás nélkül létezett, használtatt. Valószínű, hogy a névhasználók nem leltek névváltozatra, illetve módosított alakra, formára. Nem is volt igazában hosszú életű.

Legtartósabbnak tekinthető *Pesti Péter és Novotha Andor* társulása, amely nem annyira a nyomdára, mint inkább a könyvkereskedésre vonatkozott. A közös cég neve: *Pesti Péter és Társai (Novotha)*. A névalak alig változott, csaknem megőrizte eredeti alakját, és mindvégig gyümölcsözően működhetett. Ez nem jelenti azt, hogy időközben ne jelentek volna meg egyéb megfogalmazások is. A harmincas évek elejétől szinte 1944 végéig helyet kaptak a társulás hirdetései:

Pesti Péter (Novotha) könyv- és papír-kereskedés, Könyvnyomda és könyvkötészet.

Pesti-Novotha könyvkereskedés

Pesti Péter és Társai (Novotha) könyvkereskedés

Pesti Péter és Társai-cég (Novotha)...

Pesti Péter cég (cégvezető Novotha Andor) könyvkereskedésében Jászberény

Nagyon valószínű, hogy a valamelyest változó megfogalmazás a két társult egység egymáshoz való viszonyát is érzékeltette. Ezek a megfogalmazások javarészt körülírások, nem lehet könnyen besorolni a korábban említett nevek közé, s mégis azokkal hasonló funkciót látott el, ha a szóbeli közlésre nem lehetett igazán alkalmas. Arra közülük legfeljebb egy-kettő tűnik használhatónak. Amikor Novotha Andor cégvezető lett a társulásban, fellendülhetett a könyvkereskedés, és a város egyik szellemi központjává is vált a városháza épületében működő könyvkereskedés.

Pesti Péter cég

Négy évtizedes pályát tett meg a név, holott a tulajdonos a nyomda működésének első évtizede végén elhunyt. Tehát harminc éven át megőrizték az utódok a nevet természetesen változó alakban, formában. A húszas évek elején *Pesti Péter könyvnyomdájaként* emlegették és hirdették, de ekkortájt feltűnt a *Pesti-nyomda*, *Pesti Péter*, valamivel később a *Pesti Jászberény* változat is. A harmincas évek elejétől működött az említett társulás, majd az évtized második felében megjelent a *Pesti Könyvnyomda*, *Könyvkiadóvállalat*. Ez akkor már valójában cégnek számított, az akkori tulajdonos és nyomdavezető fontosnak vélte, hogy növekvő rangját megnevezésben, a névben is kifejezze.

1945 után megszűnt az elegáns megnevezés, de a nyomda mindvégig megőrizte az alapító mester nevét. Ebben nagyon fontos szerepet játszott özvegye, aki maga, majd mások segítségével sokat tehetett azért, hogy a műintézet fennmaradjon, és szolgálja a Jászág gazdasági és szellemi életét.

Külön figyelmet érdemel, hogy az alábbi nyomdajelzet is olvasható egy nyomda produktumon: ... *államosított Pesti-nyomda*. Ez is bizonyítja, hogy egy-egy cég, üzem, műhely neve túlélheti az alapítót, és sokszorosan bizonyítja, hogy az utókor megőrzi a kezdeményező, a sikeres alapító nevét.

Nyomdanevek és egyéb helynevek

A nyomdanevek belesimulnak a jázsági helynevek több ezres gyűjteményébe. Amikor a Szolnok megye földrajzi nevei I. készült (a 20. század hetvenes éveinek végén és a nyolcvanok évek elején) egyetlen nyomda volt a Jázságban, a Hűtőgépgyár birtokában. 8/343. *Nyomda É. A Hűtőgépgyár nyomdája*. (82. p.) Ezen a néven született újjá az egykori Pesti-nyomda.

Amikor viszont jelentős számban követték egymást a jázsági nyomdák, nevük belesimult a helynevek rendszerébe. Talán egyetlen példa is elég annak bizonyítására, hogy különösen a szóbeli nevek úgy alakultak, változtak, ahogyan azt az írásbeli nyomdanevek esetében tapasztalhattuk. Jázszentandráson mind a mai napig létezik az az épület, melynek egyik neve a gyűjtés időszakában egyetlen szó volt csupán: *Jézus*. Persze több névváltozat is ismeretes, de ez utóbbi a boltvezető ragadványneve volt. 3/104 *Borkóstoló; Tsz-étterem; Jézu;: Góbor-kocsmá*. É. Góbor volt a régi tulajdonosa, Jézus pedig a boltvezető ragadványneve. (88. p.)

Hasonlóképp lehetett Jászfákóhalmán *Bóna Erzs*i saját boltjának a megjelenítője is, bár a *Bóna Erzs*i *bótja* is használatos névváltozat volt. (111. p.)

Jászapátin az egyik italboltot hosszú éveken át vezetőjének ragadványnevének emlegették. 10/135 *Csárda: Szürke É.*; Áfész-italbolt. A Szürke a boltvezető ragadványneve volt, (120. p.) akit egyébként labdarúgóként is ismertek a falubeliek.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen és hasonló helynevek a népi névalkotás termékei, és ennek következtében egy szűkebb közösség számára alkalmas egyértelmű elkülönítésre. A Vértes Jászberény tehát feltételezhetően betöltötte a helynév funkcióját, és bizonyosan népi névnek is tekinthető. A saját nyomdajelzet nagyobb része azonban hivatalos név, hiszen az szerepel a cég bélyegzőjén meg a hivatalos iratokon is, és az élőbeszéd a rövid névalakokat szentesítette.

A nyomdák sorsának, történetének vizsgálata az említetteken kívül még számos tanulsággal szolgált Régmúlt idők életformáit villantotta fel, a technikai fejlődés mozzanatait, de a tudományok folyamatának teljesebbé tételéhez is hozzájárult.

Névtani tanulságai is fontosak. A tulajdonos által választott és a névhasználatban szentesített név nem mindig esett egybe, és ez annak bizonyossága, hogy a névtan általános szabályai, törvényei ebben a viszonylag szűk körben is hatottak.

Fodor István Ferenc

PRIELLE KORNÉLIA ROKONA VAGYOK...

Egy jászjákóhalmi vándorszínész család a XX. század elején

13 éves koromig tanyán laktam, akkor – időlegesen még csak nagyanyámmal – beköltöztem Jákóhalmára. A szüleim még 3 évig kint maradtak a Varjason, a tanyavilág legtávolabbi csücskében. Nyolcadikos voltam akkor. Esténként eljárógattunk nagyanyámmal valamelyik testvéréhez: Sanyi bátyám is és Pista bátyám is ott lakott a közelben.

Sanyi bátyám 1901-ben született; 61 éves volt 1962-ben, nejevel, Ilka ángyikámmal éldegéltek ketten, mivel gyerekük nem volt. Azok az esték azonban, amit ott töltöttünk, igen mozgalmasak voltak. Volt egy szomszédjuk: Amálka néni, akit én csak Amalindának neveztem, aki az édesanyjával szinte minden este náluk volt. Akkoriban nagy divat volt a szomszédolás, még a televízió-adás is gyerekcipőben járt. Az idősebbik Amálka néni meglehetősen furcsa személyiség volt számomra. Túl a 80. évén ugyan már szenilis volt, fél szemére vak, azonban látszott rajta, hogy nem akármilyen körökben forgott korábban. A szó legszorosabb értelmében is forgott, ugyanis amikor Sanyi bátyámnak is olyan kedve volt, akkor elkapta a derekát, és olyan táncot lelejtettek, hogy majd kirúgták a kiskonyha oldalát. Amálka néni állandóan kotyogott valamit – többnyire németül – és folyamatosan táncolt-dalolt. Egyenes testtartása volt, fejét mindig felemelte. Mondhatni: előkelően járt. Könnyű mozgása volt, hiszen talán nem volt több 30 kilónál; amikor egyszer beleesett a zsámbitus földjéről nyíló pincébe semmi baja nem lett, szinte leereszkedett a fenekére, mint a tollpihe.

Emlegették, hogy színész volt valamikor.

Azután eltelt másfél évtized. Hivatalból kezdtem ilyesmi témákkal foglalkozni, mint kulturigazgató, helytörténész. 1977-ben vettem egy kis kazettás magnót. Azzal aztán elkezdtem érdekes témákra vadászni. Ifjabbik Amálka néni még élt 1978-ban; eszembe ötlött, hogy kikérdezem arról a hajdan hallott színészeletről. Örömost rendelkezésre állt, s íme az eredmény:

– Amálka néni, először mutassa be a családot!

– Fodor Amália vagyok. Itt élek Jákóhalmán ebben a kis házban. Színészcsaládból származom. Apám itt született Jákóhalmán parasztcsaládból 1880-ban. Kis zömök ember volt nagyon szép hanggal, vágta a „magas c”-t. Egyszer volt egy kis vándorszínész társulat a faluban. Megismerkedtek apámmal, oszt elcsalták. Így került a színészek közé. Anyám, Würth Amália szintén 1880-ban született. Német származású volt, német területen járt iskolába. Remekül megtanult németül, mert német iskolába járt, és nagyanyám csak németül beszélt. Nagyapám magyar volt. Anyám sűgő volt